

Karnaukh T. M.

PROVISIONS OF UKRAINE SUPREME COURT PLENUM: LEGAL NATURE AND PLACE IS IN SYSTEM OF LAW SOURCES

In this article the author analyses the problem of the provisions of Ukraine Supreme Court Plenum. Conclusions are done, that they – not normatively legal acts, but variety of official elucidations of current legislation. Such provisions do not have binding force legalistically. And that is why they can not be included in the system of Ukraine law sources.

УДК 347.97.99:347.72(477)

Кобзар А. В.

ПРАВОВА ПРИРОДА ІНТЕРПРЕТАЦІЙНИХ АКТІВ ВИЩИХ СУДОВИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ У ПРАКТИЦІ ЗАСТОСУВАННЯ КОРПОРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА З ПИТАНЬ РЕОРГАНІЗАЦІЇ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

У цій статті, на підставі вибіркового огляду судової практики розгляду справ, що виникають з корпоративних відносин, й аналізу герменевтичної діяльності Верховного Суду України і Вищого Господарського Суду України (Вищого Арбітражного Суду України) щодо таких справ, досліджено концепцію актів-тлумачень (постанов, рекомендацій, роз'яснень та узагальнень) вищих судових органів (касаційної інстанції) у правовій системі України, а також подано загальну характеристику значення і ролі таких актів у вирішенні проблем правозастосування загалом та під час вирішення корпоративних спорів, які, зокрема, пов'язані з застосуванням законодавства про реорганізацію юридичних осіб.

Конституція України встановлює, що Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції, а вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди, які наділено спеціальною юрисдикцією і компетенцією чинним законодавством України.

Верховний Суд України здійснює правосуддя, а також забезпечує однакове застосування законодавства усіма судами загальної юрисдикції, надаючи судам нижчого рівня роз'яснення щодо застосування законодавства, на основі узагальнення судової практики та аналізу судової статистики. Аналогічні функції виконує і Вищий Господарський Суд України, в межах відповідної спеціальної судової юрисдикції та зарахованої до його компетенції Законом України «Про судоустрій України» проблематики. Водночас, Верховний Суд України (далі – ВСУ) наділено правом визнавати нечинними роз'яснення вищих спеціалізованих судів.

Пунктом 2 ч. 1 § 3 Тимчасового регламенту Пленуму Верховного Суду України, затвердженого постановою Пленуму ВСУ від 23.01.98 № 2, до питань, які вирішуються Пленумом ВСУ на його засіданнях, було віднесено, зокрема, розгляд матеріалів узагальнення судової практики й судової статистики, а також надання керівних роз'яснень загальним судам з питань застосування законодавства.

У зв'язку зі змінами законодавства, а саме ухваленням 28 червня 1996 р. Конституції України, 21 червня 2001 р. Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України» і 7 лютого 2002 р. Закону України «Про судоустрій України» (в новій редакції), Пленум ВСУ перестав бути органом здійснення судочинства і вже не переглядає судових рішень у порядку нагляду, а з Регламенту Пленуму Верховного Суду України, затвердженого постановою Пленуму ВСУ від 10.06.2002 № 7, вилучено слово «керівні» [8; 15; 16]. Водночас, йому було

надано інші повноваження, передбачені ст. 55 Закону України «Про судоустрій України», найголовнішим з яких, з огляду на повсякденні практичні потреби правозастосовчої практики, було і залишається надання роз'яснень судам. При цьому, як роз'яснив Пленум ВСУ у п. 24 постанови «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01.11.96 № 9, керівні роз'яснення Пленуму ВСУ щодо застосування чинного законодавства, надані до введення в дію Конституції України, можуть застосовуватися при розгляді справ у частині, що не суперечить Конституції. Тому, до внесення змін в ухвалені до цього постанови Пленуму ВСУ, суди при врахуванні викладених у них роз'яснень мають оцінювати їх з точки зору відповідності Конституції, особливо в плані розширення, відповідно до ст.ст. 55, 124 Конституції України юрисдикції судів.

Інтерпретаційні акти ВСУ та Вищого Господарського Суду України, які приймаються у вигляді постанов, роз'яснень і рекомендацій щодо застосування законодавства та узагальнення судової практики (правові позиції) цих судів мають велике значення для правильного застосування чинного законодавства загалом і цивільного законодавства зокрема. Щодо питання про юридичну природу інтерпретаційних актів, а особливо роз'яснень Пленуму ВСУ, існують різні погляди й воно є доволі контрверсійним. У зв'язку з цим, варто зазначити, що питання квазіпрецедентної природи такого роду актів та їх включення до джерел права заслуговують на окреме дослідження і висвітлення, а в цій статті розглядаються лише побіжно.

У засобах масової інформації повідомлялося, що на загальному засіданні президії ВСУ, президії Ради суддів й колегії Державної судової адміністрації, котре відбулося 18 квітня 2008 р., Голова ВСУ Василь Онопенко висловив думку про потребу запровадження в Україні права судового прецеденту задля забезпечення єдиної судової практики [4]. Але з думкою пана Онопенка, з тих чи інших причин, не погоджується багато юристів-практиків, при цьому, більшість дослідників цієї тематики сходяться на думці, що прецедентне право де-факто в нас уже існує [2; 4; 5] і якщо питання віднесення до судових прецедентів рішень Конституційного Суду України й інтерпретаційних актів касаційних інстанцій залишається дискусійним то той факт, що судовий прецедент як джерело права в Україні де-юре було введено Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», залишається лише констатувати.

Як вже було зазначено вище, роз'яснення Пленуму ВСУ втратили силу керівних приписів,

але, хоча вони наразі й необов'язкові (некерівні), вони і далі враховуються судами при здійсненні правосуддя. Учасники цивільних правовідносин також почасти керуються роз'ясненнями, коли спір доходить до суду. Суд, як правило, виконує правозастосувальну, інтерпретаційну функцію. Оскільки постанови судових пленумів покликані, все ж таки, лише і тільки розтлумачити (роз'яснити) суть законодавства, а не створити нові норми, такі роз'яснення слід розглядати не як нормативні акти, а як акти застосування права. Виходячи з цього, можна сказати, що постанови судових пленумів не є формальним (безпосереднім [2]) джерелом цивільного права, оскільки роз'яснення, які містять тлумачення закону вищим судовим органом держави і даються ним в рамках його повноважень, не мають нормативно-правову силу та необов'язкові для застосування/виконання всіма учасниками судочинства. Суддя, розглядаючи справу, по якій сформувалася судовою практика, може постановити й інше рішення, якщо буде переконаний, що усталена судовою практикою суперечить чинному законодавству. Приймаючи конкретне рішення по справі, суддя може (однак не зобов'язаний) враховувати судову практику, що склалася і практику розгляд справ цієї категорії вищими судовими інстанціями, «перестраховуючись» у такий спосіб від гіпотетичної можливості скасування його рішення у разі перегляду в апеляційному і/або касаційному порядку. Таким чином, проблема застосування-незастосування тлумачень судових пленумів є, до певної міри, суб'єктивною, однак, навіть за таких умов, інтерпретаційні акти мають надзвичайно важливе значення для забезпечення єдності розуміння і застосування законодавства при здійсненні правосуддя.

Деякі дослідники вважають, що інтерпретаційні акти вищих судів, можна вважати джерелами права, але лише ті з них, які, по-перше, встановлюють і/або змінюють права та обов'язки учасників правовідносин й, по-друге, є публічними (опублікованими). До них, як правило, відносять: рішення Конституційного Суду України; постанови Верховного і відповідних вищих судів; судові рішення в окремих справах, що мають принциповий характер та ін. В деяких випадках, пояснюючи зміст чинного законодавства, судові акти фактично формулювали нове правило, яке істотно відрізнялося від того, що містилося в нормативному акті, проте такі випадки трапляються не часто і належать більше до аномальних правових явищ, ніж до звичайної юридичної практики, на які не можна орієнтуватися при з'ясуванні правової природи інтерпретаційних судових актів. Переважна більшість таких актів, за своєю правовою природою, є тлу-

маченням чинного законодавства, відповідно, їх можна розглядати лише як «прецедент тлумачення», а не як нормативно-правовий судовий прецедент, характерний для англосаксонської правової системи [1; 6].

Однак, незалежно від того відносять дослідники інтерпретаційні акти до прецедентного права чи ні, ніхто з них не піддає сумніву той факт, що роз'яснення з питань судової практики та інші інтерпретаційні акти вищих судових органів відіграють значну (якщо не визначальну) роль у вирішенні існуючих проблем правозастосування, як заповнюючи наявні прогалини у законодавстві загалом, так і усуваючи їх у тій чи іншій галузі права зокрема, в тому числі й у практиці застосування законодавства з питань реорганізації юридичних осіб.

Судова практика, яка систематизується і впроваджується шляхом надання одними судами (вищої інстанції) роз'яснень іншим (нижчестоящим) судам, з метою забезпечення правильного та однакового застосування ними чинного законодавства, формування єдиної судової практики, здійснення належного захисту прав і законних інтересів фізичних, юридичних осіб та держави, має велике значення для вироблення однакового розуміння і застосування судами чинного законодавства, без чого неможливо повною мірою забезпечити законність і правопорядок у державі.

З метою правильного й однакового застосування законодавства при вирішенні спорів, пов'язаних зі створенням, реорганізацією та ліквідацією підприємств, Президія Вищого Арбітражного Суду України прийняла роз'яснення «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із створенням, реорганізацією та ліквідацією підприємств» від 12.09.1996 № 02-5/334. І хоча з часу його прийняття відбулися значні зміни як у судовій системі, так і в законодавстві, дане роз'яснення є чинним, але більшість його положень, зважаючи на те, що останні зміни і доповнення до нього вносились ще у 2002 році, а Цивільний і Господарський кодекси України прийнято у 2003, є морально застарілими, оскільки містять посилання на норми тих законодавчих актів, які вже втратили чинність. А тому зроблені на їх основі висновки і роз'яснення не можуть бути критерієм оцінки проблем правозастосування, що виникають з чинного законодавства і побудованої на його основі правової доктрини. При цьому деякі з положень, наведених у § 8 п. 4; п. 9; п. 10 та інших пунктах Роз'яснення ВАСУ, ще становлять певний інтерес для теоретизування.

Для застосування цивільного (корпоративного) законодавства, що стосується питань правового регулювання реорганізації юридичних осіб,

також мають важливе значення такі інтерпретаційні акти: Рекомендації Президії Вищого Господарського Суду України «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин» від 28.12.2007 № 04-5/14, Узагальнення практики розгляду судами корпоративних спорів та постанови Пленуму ВСУ «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» від 24.10.2008 № 13, котрі покликані забезпечити правильне й однакове застосування судами законодавства та формування єдиної судової практики у сфері корпоративних відносин загалом і з питань реорганізації юридичних осіб зокрема.

Якщо говорити про передумови прийняття тих чи інших інтерпретаційних актів то, наприклад, потреба здійснення узагальнення практики розгляду судами корпоративних спорів й надання відповідних роз'яснень судам, що знайшла своє відображення у однойменному інтерпретаційному акті (далі – Узагальнення), обумовлена зростанням кількості корпоративних конфліктів. Нормативна неврегульованість та законодавчі колізії у цій сфері створюють підґрунтя для здійснення так званих «рейдерських захоплень», у тому числі й формально законними способами, – використання існуючих прогалин і/або суперечностей законодавства та зловживанням правом.

Існування численних корпоративних конфліктів є можливим, не в останню чергу, у зв'язку з неоднаковим застосуванням законів судами при вирішенні справ цієї категорії, а подекуди й прийняттям відверто неправосудних судових рішень.

У процесі узагальнення судової практики було проаналізовано судові рішення цієї категорії, виявлено та систематизовано судові помилки, визначено правові позиції щодо правильного застосування судами корпоративного законодавства, що дало змогу виробити рекомендації судам для розгляду найбільш характерних та проблематичних спорів, сформулювати пропозиції щодо запобігання маніпулюванню підвідомчістю корпоративних спорів тощо.

Узагальнення також містить рекомендації з вирішення спорів про визнання недійсними рішень загальних зборів товариства, що є одним з найпоширеніших засобів здійснення так званого «корпоративного рейдерства», в яких пропонується визначення підстав для визнання судами рішень загальних зборів недійсними.

Окрему увагу в Узагальненні приділено розв'язанню проблеми вжиття заходів до забезпечення позову, які є основним знаряддям «рейдерських захоплень» та «корпоративного шантажу». Їх незаконне застосування призводить до фактичного блокування діяльності господарських товариств (зокрема, шляхом заборони скликання і проведення загальних зборів та ін.).

На основі Узагальнення і в розвиток його положень було розроблено постанову Пленуму ВСУ «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» від 24.10.2008 № 13, у якій судам надані роз'яснення законодавства з ключових проблем поточної судової практики розгляду корпоративних спорів.

Незважаючи на те, що останнім часом у на-прямі узагальнення практики застосування кор-

поративного законодавства було виконано значну роботу, ще багато постанов ВСУ та Вищого Господарського Суду України потребують внесення змін і доповнень, викликаних змінами в законодавстві та формуванням нової судової практики. Деякі з них вже зовсім застаріли, а тому існує нагальна потреба в розробленні та прийнятті нових. Загалом перегляду підлягають декілька десятків чинних постанов.

1. Кармазіна К. Ю. Проблеми становлення прецеденту в Україні / К. Ю. Кармазіна // Українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал «Порівняльно-правові дослідження». – 2007. – № 1–2. – С. 179
2. Кирилюк Д. Чи визнається в Україні судовий прецедент? / Д. Кирилюк // Юридичний журнал «Юстиніан» № 4/2006 URL: <www.justinian.com.ua/print.php?id=2221>;
3. Нікітчук І. Прецедент у цивільно-правових відносинах України / І. Нікітчук // Юр. журнал «Юстиніан» № 11/2004 URL: <www.justinian.com.ua/print.php?id=1481>;
4. Ніколаєнко М. Роль судової практики для країн континентальної системи права / М. Ніколаєнко // Правовий тиждень № 22 (95) URL: <www.legalweekly.com.ua/article/?uid=419>;
5. Перспектива введення в Україні судового прецеденту як джерела права. // Правовий тиждень № 22 (95) URL: <www.legalweekly.com.ua/article/?uid=418>;
6. Романюк О. І., Кравцова К. М. Рішення Європейського суду з прав людини як прецедент тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод. / О. І. Романюк, К. М. Кравцова / URL : Режим доступу : www.rusnauka.com/3_ANRR_2009/Pravo/39714.doc.htm;
7. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР;
8. Про судоустрій України. Закон України від 07.02.2002 № 3018-III;
9. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із створенням, реорганізацією та ліквідацією підприємств. Роз'яснення Президії Вищого Арбітражного Суду України від 12.09.1996 № 02-5/334;
10. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.96 № 9;
11. Про затвердження роз'яснень Президії Вищого Арбітражного Суду України з питань практики застосування законодавства. Постанова Вищого Арбітражного Суду України від 28.02.1997 № 3;
12. Практика розгляду судами корпоративних спорів. Узагальнення судової практики. Верховний Суд України. (Узагальнення, підготовлено суддею ВСУ Потільчаком О. І. та начальником управління вивчення та узагальнення судової практики ВСУ Бейцун І. В.);
13. Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин. Рекомендації Президії Вищого Господарського Суду України від 28.12.2007 № 04-5/14;
14. Про практику розгляду судами корпоративних спорів. Постанова Верховного Суду України від 24.10.2008 № 13;
15. Регламент Пленуму Верховного Суду України, затв. постановою Пленуму Верховного Суду України від 10.06.2002 № 7;
16. Тимчасовий регламент Пленуму Верховного Суду України, затв. постановою Пленуму Верховного Суду України від 23.01.98 № 2.

A. Kobzar

LEGAL NATURE OF INTERPRETATIVE ACTS OF HIGHER JUDICIAL BODIES OF UKRAINE AND THEIR ROLE IN APPLICATIVE PRACTICE OF CORPORATE LEGISLATION ON REORGANIZATION OF JURIDICAL PERSONS

In this article, on the basis of selective review of judicial practice concerning corporate relations and analysis of hermeneutical activity of the Supreme Court of Ukraine and the Higher commercial court of Ukraine (the Higher arbitration court of Ukraine) regarding this issue, conception of interpretative acts of higher judicial bodies in the legal system of Ukraine is discovering, and also the general characteristics of the meaning and the role of such acts in solving the problems of enactments of legislation in general and in conjunction to corporate conflicts including the use of legislation on reorganization of juridical persons in particular is given.